

ALKALMASSÁGI KÖVETELMÉNYEK MEGHATÁROZÁSÁNAK MODELLJEI, A FIZIKAI TELJESÍTMÉNY MÉRÉSÉNEK MÓDSZEREI, TELJESÍTMÉNYPROGNOSZTIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI

AZ ALKALMASSÁG ÁLTALÁNOS ELMÉLETE

Az alkalmasság kérdése rendkívüli jelentőséggel bír a szervezetek hatékony funkcionálása céljából. Az alkalmasságvizsgálatok elméleti és gyakorlati összetevői részletesen kidolgozottak. E téma irodalma terjedelmes és jól hozzáférhető. Azonban az emberi tevékenységnek olyan szerteágazó és folyamatosan fejlődő, bővülő, új tevékenységfajtái jelennek meg, új termelési módok alakulnak ki, amelyek jelentős mértékben átalakítják a munkát végző ember képességeivel szembeni követelményeket. Tehát az általános ismeretek folyamatos alkalmazása mellett e tárgyban megszerzett emberi ismeret is állandóan bővül. Különösen igaz ez olyan szervezetre vonatkoztatva, mint hadsereg, amely sikeres és hatékony működése érdekében nagyon pontos követelmények alapján kell, hogy kialakítsa elvárásait tagjaival szemben, mivel itt a hatékonyságot emberek életében és jelentős anyagi értékek megóvásában vagy elvesztésében mérik. Az alkalmasságvizsgálatokkal arra törekszünk, hogy a jelöltek munkavégző képességének mennyiségi és minőségi összetevőit megpróbáljuk prognosztizálni. A vizsgálatok pszichológiai értékét az előrejelzés pontossága, a *beválás* adja meg.

Az alkalmasságvizsgálatok sokáig a fizikai dolgozók kiválasztására szorítkoztak. Az utóbbi időben azonban egyre nagyobb szerephez jutnak a pszichológiai módszerek a *vezetők* kiválasztásában is. Az alkalmasság megállapítása sem *kizárólag* a pszichológus feladata. Egy döntés meghozatalánál szerepet játszhatnak a vonatkozó jogi előírások, és kizáró tényezőként jelentkezhet a vizsgált személy egészségügyi alkalmatlansága. az alkalmasságvizsgálat a pszichológus, orvos és a fizikai terhelhetőség törvényszerűségeit ismerő szakember együttműködésének egyik legfőbb, legfontosabb területe. A döntés felelőssége természetesen mindenképpen a *vezetőé* marad. A szakemberek kötelessége, hogy ezt a döntést a lényeges kérdésekre kiterjedő és megbízható információkkal elősegítsék.

Alkalmasság pszichológiai felfogása (aptitude): meghatározott feladat elvégzéséhez vagy pályához szükséges általános vagy specifikus adottságok, képességek,

készségek megléte (Pszichológiai kislexikon). A tudományos pályaalkalmasságtan elméletének fő problémái :

- az alkalmasság mibenléte;
- megismerhetőség;
- a vizsgálatok indokoltsága;
- validitás;
- felhasználhatóság;
- gyakorlata pedig a legcélravezetőbb alkalmasságvizsgálatok módszertanának kidolgozására irányul.

Az alkalmasságvizsgálatban lehetőség szerint a *beválás* valószínűségét is kutatni kell. Az alkalmasságvizsgálat a kiválasztási folyamat része, szakasza:

- a tevékenység jellemzőinek figyelembevétele;
- az alkalmassági követelmények elbírálása;
- a kiválasztás célszerű módszereinek alkalmazása;
- a kiválasztással kapcsolatos döntés-előkészítés és döntés;
- a beilleszkedés és a beválás elősegítése.

Egy adott tevékenység végzésére az az ember alkalmas, aki ismeretei, képességei és az egész személyisége (érzelmi adottságai, alkalmazkodása, motivációi, tulajdonságai) alapján az adott területen tartósan legalább átlagos teljesítményt tud nyújtani, egészségének károsodása és személyiségének torzulása nélkül.

Az alkalmasság vizsgálatának egyidejűleg kell az alkalmasság megállapítására és az alkalmatlanság kiszűrésére irányulnia. Az alkalmasság csak potenciálisan állapítható meg, a tevékenységvégzés gyakorlatában dől el, hogy a valóságos megfelelés, beválás létrejön-e.

Az alkalmasság, az *ember — tevékenységi kör — rendszer*, többrétű megfelelést jelent (egészségügyi, jogi, szakmai, vezetői stb.). Ugyanakkor az alkalmasság minden esetben az egész emberre, annak egész személyiségére vonatkozik. Ennek alapján beszélünk az alkalmasság belső személyi (pszichológiai) feltételeiről:

- ismeretek (tudás);
- képességek — készségek;
- személyiség tulajdonságok.

AZ ALKALMASÁGVIZSGÁLATOK MODELLJE

Az irodalmi források feldolgozása alapján elmondható, hogy az alkalmasságvizsgálati rendszerek kidolgozásának több változata jött létre. E rendszerek két alapvető, „hagyományos modellje” az „előrejelző érvényesség” (*prediktív validitás*) és az „egyidejű érvényesség (*konkurens validitás*)” modellje. Ezek a modellek lényegében mindenfajta tevékenység esetében azonos mó-

don alkalmazhatók, a folyamat jellegének megfelelően más és más vizsgálati eszközök felhasználásával.

Az előrejelző érvényesség (prediktív validitás) modellje

A modell lényege a rendszerbe újonnan bevonni szándékozott személyek vizsgálati eredményeinek felhasználása a későbbi teljesítmény előrejelzésére, az alkalmasságvizsgálati rendszer kidolgozására. Főbb fázisai:

- a tevékenység elemzése és az ebből eredő pályaprofil kidolgozása;
- a hipotézisek felállítása;
- a beválást előrejelző módszerek kiválasztása; az alkalmasságvizsgálatok során leggyakrabban használt módszerek 5 csoportba oszthatók :
 - *képességvizsgáló tesztek* — általános intelligencia tesztek, érzékszervi, a mozgási és verbális képességeket vizsgáló tesztek, szenzomotoros tesztek;
 - *objektív személyiség tesztek*: ezek olyan személyiségvizsgáló módszerek, melynek során a vizsgálati személyek önmagukat a vizsgálatvezető által előre meghatározott dimenziók mentén jellemzik;
 - *projektív személyiség tesztek*: ezek a személyiség vizsgálatának az előzőhöz viszonyítva kevésbé strukturált formái, amelyekben a vizsgálati személy bármilyen általa kívánt dimenzió mentén válaszolhat;
 - *objektív önéletrajzi adatok* ;
 - *beszélgetés*: a vizsgálati személlyel szakképzett pszichológus által lefolytatott beszélgetés, mely arra irányul, hogy a vizsgálati személy rendelkezik-e az adott tevékenységhez szükségesnek vélt tulajdonságokkal.
- A kiválasztott módszerek alkalmazása: egyetlen módszer sem alkalmazható azonnal a kiválasztásra. Az ideiglenes alkalmasságvizsgálat során kapott adatokat még alaposan ki kell értékelni.
- Az előrejelző módszerek viszonyítása a teljesítményhez (beválás): a beválás vizsgálata az alkalmasságvizsgálati rendszer kialakításának talán legkritikusabb pontja.

A beválás vizsgálatok 3 fő kérdése:

- Mit válasszunk a siker kritériumának?
- A viszony milyen mérőszámait használjuk?
- Mi a kapott eredmények gyakorlati jelentősége?

Kritérium: A beválás alapvető mutatói az objektív, tárgyi kritériumok. A beválás *szubjektív* oldalának felmérésére a vezetők által adott vélemény, minősítés szolgál. Ennek 2 fő formája a *szabad* és *kategorizált* jellemzés.

Az alkalmasságvizsgáló módszerek és a kritérium kapcsolata: Az előrejelző módszerek és a sikeresség összevetésének két legfontosabb módszerét ismerjük: a különféle korrelációs együtthatókat és a kizáró rendszereket.

- a korrelációs számítás a pszichológusok körében — a t-próba mellett — kétségtelenül a legnépszerűbb statisztikai módszer. A korrelációs együttható olyan mérőszám, amely -1 és $+1$ között változva méri 2 változó közötti kapcsolat szorosságát;
 - kizáró rendszerek: lényegük egy olyan táblázat vagy ábra, mely az alkalmasságvizsgálati eredmények különféle értékeihez megadja a várható teljesítményszinteket. Ezután különféle „vágási vonalakat” lehet kialakítani, melyek meghatározzák, hogy milyen mérési eredményektől felfelé, illetve lefelé lehet alkalmazni a jelentkezőket az adott beosztásba. Előnye, hogy könnyen interpretálható nem pszichológusok számára.
- Megbízhatóságvizsgálat: alkalmazása függ attól, hogy az előző lépésben kapott eredmények megbízhatóak-e vagy sem. Ha nem, meg kell ismételni a teljes eljárást. Azért, hogy módszerünk valóban megbízható legyen, a vizsgálatot meg kell ismételni.
- A kiválasztásra vonatkozó ajánlások: ez tulajdonképpen az alkalmasságvizsgálati eljárás részletes leírásából áll: meg kell adnunk a vizsgálati módszert (ha nem standard, általánosan ismert módszerről van szó, a legapróbb részletekig le kell írni a vizsgálati eljárást), a vizsgálati körülményeket, a vizsgálatok idejét, a vizsgálatvezetők szükséges szakképzettségét, a vizsgálatok kiértékelésének munkaigényességét, a vizsgálat kiértékeléséhez szükséges táblázatokat azokkal az értékekkel, amelyek elválasztják egymástól az adott tevékenységre alkalmas személyeket az alkalmatlanoktól.

Az egyidejű érvényesség (konkurens validitás) modellje

Lényegében abban különbözik a prediktív validitás modelljétől, hogy vizsgálandó csoportként *már a tevékenységet végzőket* használja fel. Vagyis a vizsgálatokat elvégezve, azok eredményei azonnal összevethetőek a teljesítménymutatókkal, és ha az eredmények biztatóak, akkor az eljárás máris alkalmazható lesz.

Előnye az időnyereség, míg hátránya, hogy a prediktív validitás modelljének feltételein kívül még a következő feltételezéseken alapszik:

- a tevékenységet már végzők és az újonnan jelentkezők motivációs rendszere, mely meghatározza válaszaikat, az esetleges alkalmasságvizsgálati módszerekben azonos;
- az alkalmasságvizsgálati módszerekben elért eredmények nincsenek rendszeres kapcsolatban a munkában szerzett *tapasztalatokkal*.

Feltétlenül említésre méltó az alkalmasságvizsgálatok modelljeinek elemzésekor az adottságok, képességek és teljesítmény meghatározásának problémája. A hadsereghez hasonló szervezetek szempontjából a legideálisabb a teljesítmény mérése lenne,

de ennek akadálya, hogy erre csak a kiképzett, „kész” katona lenne képes. De ha ez lehetséges lenne, akkor sem tudnák olyan helyzetbe hozni, hogy egzaktan mérni lehessen „*munkateljesítményét*” a harcképességet. Ezt nehezíti az a tény is, hogy előre nem modellezhető a jövőbeli fegyveres konfliktus alaphelyzete, jellege.

Az adottságok mérésénél probléma, hogy ezekből nehéz következtetni a lehetséges teljesítőképességre, teljesítményre. Egyáltalán nem biztos, hogy a meglévő adottságok képességekké válnak és ezek majd teljesítményt eredményeznek. Ilyenkor fokozottan célszerű és fontos az adottságokból determinált képességfejlesztés szociál-pszichológiai és pszichológiai tényezőit is figyelembe venni. Az adottságok mérése azokon a területeken lehet kiemelten fontos, ahol a teljesítmény mérését valamely objektív faktor akadályozza.

A képességek mérésének alapvető problémája az, hogy ezekből hogyan lehet a teljesítményre vonatkozó következtetéseket levonni. Valószínű, hogy e vizsgálati módszer felhasználásánál a fontos, meghatározó teljesítményösszetevőket kell kiragadni és ezekben kell mérni a teljesítményt. A képességek fontos összetevői a teljesítménynek, de főleg a hadsereg igényeinek figyelembevételével végzett vizsgálatkor nagyon fontos figyelembe venni a teljesítmény szociál-pszichológiai összetevőit is! A csoportos feladatok végrehajtásához szükséges szociális képességek mérése csak tendenciákat mutathat ki, mivel egy adott szituációban egyáltalán nem biztos, hogy megjelenik ez a képesség.

A FIZIKAI TELJESÍTMÉNY MÉRÉSÉNEK MÓDSZEREI

Az alkalmasság kérdésének pszichológiai aspektusain kívül rendkívül nagy jelentősége van a fizikai teljesítőképességnek is. Ez a megállapítás fokozottan igaz kell, hogy legyen a hadsereg tevékenységére vonatkoztatva, mivel az alkalmasság csak ezeknek a fontos alkotórészeknek az ideális megléte esetén áll fenn, és biztosítja a katona számára a megfelelő harcképességi szintet. A *fizikai alkalmasság (physical fitness)* minden katona *katonai alkalmasságának* fontos alkotó eleme.

Az amerikai nézet szerint a katonai alkalmasság struktúrája a következő:

- a katonai alkalmasság alapelemei: technikai, értelmi, érzelmi (emocionális) és fizikai alkalmasság. A technikai alkalmasság nélkül a katonának nem lehetnek megfelelő szintű ismeretei (elméleti és gyakorlati), jártásai és készségei, melyek nélkül nem fog tudni harcolni. Értelmi és érzelmi alkalmasság nélkül a katonából hiányozni fog a harchoz szükséges motiváció és akarat, fizikai alkalmasság hiányában nem lesz elegendő ereje a harchoz;
- fizikai alkalmasság alatt az amerikai szakértők azt az állapotot értik, mikor a katona teljesen egészséges, képes arra, hogy magasfokú mozgáskoordinációt igénylő feladatokat hajtson végre, és szervezete képes jelentős kifáradás után

minimális időintervallum alatt regenerálódni, valamint a váratlan helyzetekben rövid határidő alatt képes maximális teljesítményt nyújtani.

A fizikai teljesítmény jelenlegi mérésének nézőpontom szerint az a legnagyobb hiányossága, hogy nem rendelkezik egzakt prediktív validitással. Ugyanis a Magyar Honvédségben jelenleg alkalmazott fizikai alkalmassági követelmények nem veszik figyelembe a különböző katonai tevékenységi formák eltérő követelményeit.

Tehát a rendszer kidolgozásánál nem a konkrét tevékenységből eredő követelményekből indultak ki. A mostani teljesítménymérő-rendszer általános kondicionális állapotot határoz meg, minősít alkalmassá vagy alkalmatlanná, de nem tudjuk pontosan, hogy miért alkalmas az, aki teljesíti ezeket a követelményeket, és miért alkalmatlan az aki nem teljesíti.

Természetesen ez a mérési módszer módszertanilag nem helytelen, de az egzakt alkalmasságvizsgálat megkívánja, hogy a pszichikai alkalmasságvizsgálathoz hasonlóan a fizikai teljesítmény értékelésénél is a konkrét tevékenység által meghatározott objektív követelményekből induljunk ki.

A katonai tevékenység mint teljesítmény alapját a katonák fizikai készsége (készenléti állapota) képezi. Ez a szervezet meghatározott fizikai állapota, amely biztosítja a harctevékenység során a magasfokú munkavégzőképességet, tehát teljesítményt. Elemzés és értékelés céljából e tulajdonságot feltételesen négy alkotórészre lehet felosztani:

- fizikai fejlettség;
- funkcionális állapot;
- fizikai felkészültség (kiképzettségi szint);
- a szervezetnek a harctevékenység káros tényezőivel szembeni ellenálló képességének a mértéke.

Ezeknek az alkotórészeknek az elemzéséhez feltétlenül szükséges egy általánosan elfogadott mérési kritérium, mivel a kiképzés gyakorlatában jelenleg követelményeket csak a fizikai felkészültséget mérő testnevelési (fizikai alkalmassági követelmények) normakövetelmények testesítik meg.

Végző soron a teljesítménnyel szembeni követelményeket a *harctevékenység faktorai* határozzák meg:

- a harc feladatok végrehajtása során alkalmazott mozgások és fogások jellege;
- a harctevékenység körülményei;
- a harc során elszenvedett fizikai és pszichikai terhelés nagysága és jellege;
- a lehetséges hadszíntér és a csapatok diszlokációjának földrajzi viszonyai;
- a harcászati kiképzés és harctevékenységnek a katonák fizikai és pszichikai állapotára gyakorolt hatásának sajátosságai.

E tényezők vizsgálata alapján a katonai alkalmasság fizikai alkalmassági oldalát két irányból megközelítve lehetne objektíven meghatározni:

- mely fizikai képességek mozgásképességek szükségesek a haderó- és fegyvernemek katonái számára a magasfokú munkavégzőképesség biztosításához a reális harc körülményeit maximálisan modellező körülmények között?
- Milyen fejlettségi szintet kell ezeknek a képességeknek elérni ahhoz, hogy az előbb leírt körülmények között biztosítsák a katonák számára a magasfokú professzionális munkavégzőképességet?

A TELJESÍTMÉNYPROGNOSZTIZÁLÁS LEHETŐSÉGE

A prognózis tudományosan megalapozott előzetes vélemény egy folyamat valószínű lefolyásáról, a jövőben megtörténő események bekövetkezésére vonatkozó előrejelzés, jóslás. A prognózis rendkívül bonyolult elemzőmunka eredménye lehet, amely során a teljesítményösszetevők teljes spektrumát be kell vonni az elemzésbe. Teljesítményösszetevőn a katona személyéhez kapcsolódó, a kiképzéssel befolyásolható tulajdonságot, illetve tulajdonságok együttesét értjük, amely meghatározó szerepet játszik az adott katonai teljesítményben. Teljesítményösszetevőként kell számon tartani azokat a tevékenységeket, cselekvéssorokat is, amelyek révén az eredmény közvetlenül vagy közvetve létrejön. A teljesítményt rendszerint normához vagy követelményrendszerhez hasonlítjuk. A teljesítményelemzésben két alapvető összetevőt kell figyelembe venni:

- teljesítőképeséget, amelyen a fizikai képességeket, kiképzettségi szintet, a készségszinten kialakított képességeket, egyéb ismereteket, értelmi képességeket, illetve ezek együttesét értjük;
- teljesítőkézséget — a környezet, a hadsereghez való viszony, ezek átfogják a katona motivációját, amelyek segítségével kész mozgósítani a rendelkezésre álló energiáit. A teljesítőkézség alakításában a parancsnok személyiségének és a közösségnek döntő szerepe van.

A katonai tevékenység sajátossága, hogy nem jellemző rá az állandóság, ebben csak a változás az állandó. A prognosztizálás nehézségét is pontosan ez jelenti. Hiszen a csapatok fegyverzetében, technikai eszközeiben és harceljárásaiban bekövetkező változások a teljesítménnyel szemben támasztott követelmények állandó változását hozza. Ezért az alkalmassági követelményeket folyamatosan ellenőrizni és pontosítani kell. Ami a fizikai alkalmasságot illeti, az egyén esetleges alkalmassága még nem jelenti a katonai szervezet működőképességét. Ezért a hadseregben a teljesítményprognosztizálás csak általános alkalmasságot állapíthat meg, mivel a vizsgálatok során nem lehet teljes mértékben olyan körülményeket létrehozni, amelyben ténylegesen következtetni lehetne a teljesítményre, vagyis a harcképességre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] DR.FRENKL Róbert: Sportélektan 2. átdolgozott, bővített kiadás, SPORT, Budapest, 1983.
- [2] HANDBOOK OF MILITARY PSYCHOLOGY John Wiley & Son Ltd., 1991.
- [3] ISZPITANIJA(TESZTI) I NORMATIVI FIZICESZKOJ PRIGODNOSZTYI V VORUZSONNIH SZILAH SZSA VDKIFK, Leningrad, 1982.
- [4] CSIRSZKA János: Pályalélektan, Budapest, 1976.
- [5] KLEIN Sándor: Munkapszichológia, Gondolat, Budapest, 1980.
- [6] DR. PINTÉR István, DUNAI Pál: A stratégiai vezetés és gondolkodás katonai specifikációi az ezredfordulón, Kutatási jelentés, ZMNE, 1999.
- [7] VOPROSI NAUCSNAVA OBOSZNOVANYIJA FIZICESZKOJ PODGOTOVKI V VORUZSONNIH SZILAH SZSZSZR, VDKZIFK, 1964.